

УДК 811.161.2:81'36

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ СУБКТЕГОРІЙНИХ СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ

Педченко С.О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття є спробою ідентифікувати спектр основних типів суб'єктивної субкатегорійної семантики. Погляд на суб'єктивну модальність як семантико-прагматичну категорію широкого змістового наповнення дав змогу накреслити її класифікаційну парадигму. У складі досліджуваної універсалії виокремлено епістемічний, волітивний та аксіологічний конституенти, кожен з-поміж яких має свій набір конкретизувальних значень. Доведено, що опертя на найновіші процедури семантико-функційної, комунікативної та прагматичної лінгвістики уможливить систематизацію значеннєвої розгалуженості суб'єктивно-модального поля. З'ясовано, що запропоновані інтеграційні теоретико-методологічні засади вивчення означеної категорії створять надійні умови для цілісної характеристики лінгвопрагматичних засобів її реалізації в сучасній українській мові.

Ключові слова: модальність, субкатегорійне модальне значення, епістемічна модальність, волітивна модальність, аксіологічна модальність.

Постановка проблеми. Інтеграція української лінгвістики у світовий науковий простір передбачає посилений інтерес до таких універсальних категорій, як локативність, темпоральність, допустовість, персуазивність, предикативність, модальність тощо. Остання з-поміж означених універсалій займає особне місце в парадигмі гуманітарного знання й, попри велику кількість присвячених їй наукових розвідок, так і не знайшла своєї остаточної параметризації на системних методологічних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксична природа модальності, її семантична структура, парадигматичні зв'язки з іншими

категоріями були об'єктом граматичних студій багатьох мовознавців. З-поміж них відомі українські вчені І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, О.С. Мельничук, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко, В.Д. Шинкарук, Н.М. Костусяк та ін. З ідеями генеративно-трансформаційних граматик корелює модусно-диктумна концепція видатного швейцарця Ш. Баллі, текстоцентризм у дослідженні модальності простежено в працях В. Дресслера, І.Р. Гальперіна, І.В. Смуцинської. Вагомий внесок в окреслення таксонімічних обрисів субкатегорійних модальних значень зробили Н.Д. Арутюнова, О.В. Бондарко, А. Вежицька, В.В. Виноградов, Г.О. Золо-

това, Т.Б. Алісова, Н.Ю. Шведова, В.Б. Касевич, Л.С. Єрмолаєва та ін. Погляд на модальність як складник лінгвістичної прагматики, пов'язаний із «суб'єктивним чинником експліцитної організації засобів мовного коду», постулюють прихильники прагмалінгвістики Ф.С. Бацевич [1], Т.А. Космеда [7]. У з'ясуванні окремих аспектів розглядуваної категорії присутню роль відіграли дисертаційні роботи В.М. Ткачука (функційно-семантичний опис суб'єктивної модальності, інтегрованим компонентом якої є категорія оцінки), О.Л. Доценко (особливості реалізації субкатегорійних модальних значень через об'єктно-з'ясувальні висловлення), Т.В. Телецької (компаративний аналіз модальної семантики предметності й вірогідності на матеріалі української, російської, французької та англійської мов), А.Р. Мацкевича (типологічні параметри засобів вираження модальності на тлі українського й арабського публіцистичного тексту), С.М. Бернацької (модальні значення можливості й необхідності на рівні формально-граматичної організації речення), С.В. Скомаровської (вербалізація бажальної модальності) та ін.

Виокремлення не роз'язаних раніше частин загальної проблеми. Українське мовознавство сьогодні потребує створення динамічної цілісної моделі суб'єктивної модальності як семантико-прагматичної категорії широкого змістового наповнення. Адже саме суб'єктивний складник досліджуваної універсалії найвиразніше демонструє синергетичну сув'язь трьох частин семіотики (Ф. де Соссюр, Ч. Пірс, Ю. Степанов) – семантики, синтактики й прагматики. Опертя на модусно-диктумну концепцію речення, урахування структурно-формального, логічного, семантико-синтаксичного поглядів, домінантна роль семантико-функційної та прагматичної теорій, зорієнтованих на вивчення людського чинника у процесі дослідження мовних одиниць будь-якого рівня, уможливають цілісний аналіз суб'єктивної модальності та засобів її репрезентації в сучасній українській мові.

Мета статті – накреслити типологічну модель суб'єктивної модальної семантики, виокремивши основні різновиди епістемічної, волітвної й аксіологічної субкатегорійності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з «Метафізики» Аристотеля, що спричинила з'яву формально-логічного погляду у філософському дефінуванні модальності, який згодом екстраполювався в лінгвістику й засвідчений ученням про три способи дієслова (індикатив, кондиціонал та імператив), горизонти онтологічного й мовознавчого потрактування модальності невинно розширюються. У працях вітчизняних та зарубіжних учених вона постає як об'єктивована семантична категорія (Г.В. Колшанський), одна з дієслівних семантичних зон (В.О. Плуноян), складник не-пропозитивної модальної рамки речення (Н.Д. Арутюнова), граматична категорія (Л.С. Єрмолаєва), кваліфікативна категорія модусу (Ш. Баллі), граматична категорія широкого змістового діапазону (В.В. Виноградов), семантико-синтаксична категорія (І.Р. Вихованець), функційно-семантична категорія (О.В. Бондарко), комунікативно-текстова категорія (В. Дресслер), найважливіший елемент текстотворення (Н.С. Валгіна) тощо.

Розмаїття різновекторних підходів до з'ясування лінгвістичної природи модальності, окреслення її диференційних ознак, параметризації структури, установлення відношень з іншими концептуальними одиницями, неможливість описати будь-яке субкатегорійне модальне значення без залучення інструментарію лінгвістичної прагматики спонукає до вироблення власного погляду на досліджувану універсалію як семантико-прагматичну категорію, засоби експлікації якої найповніше виявляються на рівні речення / висловлення. Змістове тло модальності структурують два тісно пов'язаних між собою компоненти – об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний представлений реальним та ірреальним субкатегорійними модальними значеннями, що відображають характер зв'язку змісту речення й позамовної дійсності з погляду мовця. Спектр суб'єктивних субкатегорійних модальних значень, зі свого боку, конституюють три складники: 1) епістемічний, що відбиває оцінку суб'єктом думки ступеня достовірності об'єктивних зв'язків; 2) волітвний, який експлікує інтенції мовця щодо необхідності чи бажаності пропозитивного змісту речення / висловлення; 3) аксіологічний, що репрезентує оцінку характеристики мовцем відображених у диктумній частині речення фактів довкілля (див. праці О.Л. Доценко [5], Н.М. Сафонової [9] та ін.). Кожен із виокремлених складників має свій набір конкретизувальних значень, які перебувають у постійній взаємодії, формуючи єдину модальну рамку речення.

Дослідницька література пропонує доволі широкий діапазон номінацій для **епістемічного** компонента суб'єктивної модальності, зокрема «гіпотетична модальність» (О.О. Драгомирецький), «порівняльна модальність» (Л.В. Прокопчук), «модальність позірності» (Н.Д. Арутюнова), «модальність вірогідності» (В.М. Березенко), «переповідність» (А.П. Загнітко), «модальність сумнівної оцінки» (О.С. Селезньова) та ін. Солідаризуючись із більшістю вчених, сутнісну ознаку епістемічної модальності вбачаємо в протиставленні за шкалою «проста достовірність – категорична достовірність – проблематична достовірність». Нейтральна достовірність (проста) демонструє констатацію факту, явища, події тощо, категорична маніфестує посилену (акцентовану) впевненість мовця в достовірності повідомлюваного, проблематична (недостовірність, ймовірність) зорієнтована на окреслення різного ступеня ймовірності здійснюваності факту, явища, події тощо з погляду мовця та базована на недостатній обізнаності суб'єкта мовлення чи авторському припущенні. Проблематична достовірність – одне з найважливіших суб'єктивно-модальних значень, що бере участь у формуванні загальної предикативної семантики, а на понятійному рівні корелює з категорією персуазивності, план змісту якої експлікує вказівка на рівень упевненості / невпевненості у вірогідності повідомлюваної інформації. Завжди формально актуалізована невпевненість спрямована або на зняття з мовця відповідальності за висловлення не зовсім правдивої інформації, або на уникнення категоричності. Продуцент ставить перед собою прагматичні завдання: висловити власне бачення ситуації, донести свою точку зору до адресата, домогтися

адекватності розуміння її реципієнтом, орієнтуючи його на правильну інтерпретацію ситуації.

Виразна прагматична орієнтація характерна й для **волітвної** суб'єктивної модальності, спрямованої на зміни екстралінгвальної реальності й відображення позиції суб'єкта мовлення щодо необхідності чи бажаності встановлення певного об'єктивного зв'язку між складниками пропозиції. Основними її планами змісту є волюнтазивність (директивність) та оптативність. Перше значення традиційна граматики ідентифікує зі спонукальністю, трактуючи її як вимогу від співрозмовника такої дії, що забезпечувала б реальність позначуваного реченням явища [12, с. 134], волевиявлення мовця, що під дією конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання тощо [11, с. 419]. Діапазон експліцитних виявів волюнтазивності коливається від наполегливої категоричності до ввічливого прохання. Друге вирізане значення (оптативність) дослідники категоричної граматики української мови витлумачують як граему бажального способу, що є контамінацією наказового та умовного способів (К. Г. Городенська) [2, с. 261] або трансформацією умовного способу в наказовий (І. Р. Вихованець) [3, с. 98].

Прагмалінгвістика розглядає волюнтазивність у руслі теорії мовленнєвих актів (Дж. Остін, Дж. Серль), згідно з якою традиційно вичленюють п'ять шляхів досягнення людиною певної мети з допомогою слова, тобто типів ілюктивних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларації. Спонування корелює з директивним мовленнєвим актом, інтенційно зорієнтованим на адресата з метою здійснення ним бажаної для мовця дії, що, зі свого боку, детермінує двосуб'єктність волюнтазивної ситуації – облігаторність продуцента як суб'єкта мовленнєвої дії та реципієнта як суб'єкта-виконавця каузальної дії. Крім того, до характерних ознак імперативних висловлень дослідники відносять діалогічність, зорієнтованість на програмування поведінки контрагента, безпосередню чи опосередковану маніпулятивність, які здебільшого супроводжують емоційна маркованість, розмовно-стилістична забарвленість та нашарування різноманітних суб'єктивно-модальних відтінків.

Натепер залишається дискусійним питання співвідношення суб'єктивної модальності з категорією оцінки. З одного боку, аксіологічність витлумачують як гіперкатегорію, яка, поглинаючи категорію модальності, об'єднує різнорівневі мовні одиниці, що експлікують позитивне або негативне ставлення до змісту повідомлюваного [10], з іншого – оцінку розглядають як один із видів модальності, що накладається на дескриптивний зміст висловлення [4] і, виконуючи соціально-прагматичну роль, почасти репрезентує багаторусні імпліцитні модальні смисли. За визначенням В. М. Теллі, **аксіологічна** модальність – це зв'язок, установлений між ціннісним орієнтиром продуцента / реципієнта та позначуваною реалією, що характеризується як позитивна або негативна на будь-яких підставах відповідно до нормативних «стандартів буття речей» у певній картині світу [13, с. 22–23]. Сплутування двох категоричних універсалій, на нашу

думку, спричинене передусім тим, що в більшості дефініцій поняття «модальність» присутній термін «оцінка» (оцінка мовцем змісту повідомлення щодо його реальності / ірреальності, вірогідності / невірогідності, можливості / неможливості тощо). Читкості в їхньому розмежуванні не додає й той факт, що реалізатори суб'єктивно-модальних значень, демонструючи функційну дублетність, у відповідних контекстних умовах почасти перебирають на себе роль експлікатора чи інтенсифікатора аксіологічного модусу.

Припускаємо, що модальні оцінні значення зосереджені на покордонні двох самодостатніх категорій. Облігаторність суб'єкта та його ставлення до висловленого, а також зумовленість оцінок об'єктивованою реальністю – інтегровальні ознаки, зони дотику, модальності й аксіологічності, що детермінують часткову, периферійну, транспозицію оцінних сем у суб'єктивно-модальні. До розряду модальних операторів лінгвістики зараховує лише раціональну та емоційну оцінки. Щодо визначення статусу останньої серед мовознавців немає одностайності. Одні категорично виводять її за межі модальності [14], інші до кола модальних відносять широкий спектр емоційних реакцій мовця на події, явища довкілля [6; 8], ще інші модальними називають лише структури з вербалізованими у вигляді усвідомлених (логічно опрацьованих) категорій добра і зла (*на щастя, як на зло* тощо) емоційними оцінками [5].

Широке тлумачення аксіологічності спричинило появу терміна «емоційно-експресивна оцінка». Значення вирізаненої кваліфікації, очевидно, також знаходиться у так званій синкретичній зоні, на межі з категорією оцінки, укотре потверджуючи загально визнану в мовознавстві думку, що «чистих», вільних від міжкатегоричної взаємодії, лінгвістичних явищ не існує. Експресивність увиходить до семантичної структури модального висловлення як її прагматичний компонент, основне завдання якого – актуалізувати той чи той елемент змісту, спрямувати увагу реципієнта у відповідному напрямку. За аналогією до логічних лінгвістичні аксіологічні модальні значення класифікуємо на компаративні (виражені у формулах «краще» / «рівноцінно» / «гірше») та абсолютні (порівняння не актуалізоване – «добре» / «байдуже» / «погано»). І раціональна, й емоційно-експресивна оцінка за змістом може бути як позитивною (меліоративною), так і негативною (пейоративною), причому цей зміст часто детермінований контекстом.

Висновки і пропозиції. Навіть побіжний огляд основних складників суб'єктивної модальності засвідчує значну кількість лакун у її студіюванні, назрілу потребу в систематизації значеннєвої розгалуженості цієї частини загально-модальної парадигми. Звернення до набутоків української академічної граматики, семантико-функційної теорії, комунікативної та прагматичної лінгвістики забезпечить ідентифікування змістового поля суб'єктивної модальності, супроводжуване вдокладненою класифікацією її семантичних зон, установлення симетрично-асиметричних зв'язків досліджуваної універсалії з іншими категоріями, ранжування засобів її репрезентації в сучасній українській мові.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
5. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: [монографія] / О. Л. Доценко. – К.: Міленіум, 2006. – 226 с.
6. Козловський В. В. Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності / В. В. Козловський // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 68–73.
7. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
8. Космеда Т. А. Категорія оцінки і категорія модальності: точки соприкосновения и отличия / Т. А. Космеда // Вопросы функциональной грамматики: сборник научных трудов; [под ред. М. И. Конюшевич]. – Гродно: ГрГУ, 2001. – Вып. 4. – С. 94–104.
9. Сафонова Н. М. Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність / Н. М. Сафонова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 34. – Ч. I. – Львів: ЛНУ імені І. Я. Франка. – 2004. – С. 74–80.
10. Старостина Ю. С. Інтерпретація лінгвістическої оцінки в термінах аксиологіческих суждений / Ю. С. Старостина // Вестник СамГУ. – 2007. – № 3 (53). – С. 232–241.
11. Сучасна українська літературна мова: підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за заг. ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
13. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
14. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 217 с.

Педченко С.А.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

**КЛАСИФИКАЦИОННЫЕ ПАРАМЕТРЫ
СУБКТЕГОРИАЛЬНЫХ СУБЪЕКТИВНО-МОДАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ****Аннотация**

В статье предпринято попытку идентифицировать основные типы субъективной субкатегориальной семантики. Взгляд на субъективную модальность как семантико-прагматическую категорию широкого содержания дал возможность описать ее классификационную парадигму. В составе исследуемой универсалии выделены эпистемический, волитивный и аксиологический элементы, владеющие спектром конкретизирующих значений. Доказано, что применение новейших процедур семантико-функциональной, коммуникативной и прагматической лингвистик создаст соответствующие условия для систематизации содержательной неоднородности субъективно-модального поля. Предложенные интеграционные теоретико-методологические основы изучения субъективной модальности станут фундаментом для целостной характеристики лингвопрагматических средств ее реализации в современном украинском языке.

Ключевые слова: модальность, субкатегориальное модальное значение, эпистемическая модальность, волитивная модальность, аксиологическая модальность.

Pedchenko S.O.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

**THE CLASSIFYING PARAMETERS OF SUBCATEGORY
SUBJECTIVE-MODAL MEANINGS****Summary**

The article is the attempt to identify the whole spectrum of subjective subcategory semantics fundamental types. The subjective modality classifying paradigm was ascertained in succession according to the interpretation of subjective modality as wide-content filling semantic-pragmatic category. The epistemic, volitive, and axiological constituents of the universalia, accumulating own specific set of concretizing meanings, were delimited precisely. The fact the semantic-functional, communicative, pragmatic linguistics newest procedures base the subjective-modal field meanings embranchment classification was logically qualified. It was proved the proposed integration theoretically-methodological principles of the determined category are effective support to all-embracing characteristic of lingual-pragmatic means of its fulfillment in the modern Ukrainian.

Keywords: modality, subcategory modal meaning, epistemic modality, volitive modality, axiological modality.